

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

Perkić, Domagoj; Dizdar, Marko; Potrebica, Hrvoje; Pamić, Ivan

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2021, XVII, 69 - 81**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:654769>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVII - 2021

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavna i odgovorna urednica/Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici/Technical editors

Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Marko Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Juraj Belaj, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Katarina Botić i autori / Katarina Botić and authors (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Kristina Deskar, Marko Maras i autori / Kristina Deskar, Marko Maras and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2021.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/aia>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Prethodna priopćenja

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Rupe u mreži naselja sve manje: Bračevci – Bašćine, novootkriveni neolitički kompleks kružnih utvrđenih naselja i srednjevjekovnog sela

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Istraživanja groblja kasnog brončanog doba u Dolini 2020. godine

22 **Andreja Kudelić**

Postupak izrade posuda iz kasnog brončanog doba na nalazištu Kalnik – Igrišće

33 **Antonela Barbir**

Slatkovodni školjkaši u prapovijesnim slojevima na lokalitetu Ilok – dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

Rezultati probnih arheoloških iskopavanja u Općini Lovas 2011. i 2017. godine

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

Grob s položaja Gomile u Zakotorcu na Pelješcu

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Tragovi tekstilne proizvodnje na Gradini Svete Trojice

CONTENTS

Preliminary reports

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Filling the network gaps: Bračevci – Bašćine, new Neolithic circular enclosure and medieval village

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Excavations at the Late Bronze Age cemetery of Dolina in 2020

22 **Andreja Kudelić**

The process of making vessels during the Late Bronze Age at the Kalnik – Igrišće site

33 **Antonela Barbir**

Freshwater bivalve from the prehistoric layers at the site of Ilok – Dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

The results of the trial archaeological excavations in the Lovas Municipality in 2011 and 2017

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Traces of textile production on the Sveta Trojica hillfort

112 **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

O „helenističkom“ pogrebnom nalazu s Čiova kod Trogira

112 **Lujana Paraman**
Marina Ugarković

On the “Hellenistic” burial find from Čiovo near Trogir

123 **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rimska ruralna naselja u okolici Donjeg Miholjca

123 **Ivana Ožanić Roguljić**
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rural Roman settlements near Donji Miholjac

133 **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rimsko ruralno naselje Lug kod Bjelovara

133 **Ivana Ožanić Roguljić**
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rural Roman settlement of Lug near Bjelovar

142 **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (Ad Turres, sjeverna Liburnija)

142 **Ana Konestra**
Goranka Lipovac Vrkljan

The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (Ad Turres, northern Liburnia)

152 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba

152 **Ana Konestra**
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island

171 **Tatjana Tkalčec**

Keramičke čaše iz burga Vrbovca u Klenovcu Humskom

171 **Tatjana Tkalčec**

Ceramic cups from the medieval castle of Vrbovec in Klenovec Humski

185 **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

Religijska medaljica pronađena u grobu 253 u Gori kraj Petrinje

185 **Sebatijan Stingl**
Marijana Belaj

The religious medal found in grave 253 at Gora near Petrinja

Pregledni radovi

193 **Snježana Vrdoljak**

Uljevne kape (Gusszäpfen) i značaj ostave Brodski Varoš (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

Metalni nalazi s nalazišta Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Zaštitna arheološka istraživanja „kuće Škoko“ u Starom Gradu na otoku Hvaru

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoš kraj Goriša 2020. godine

Stručni radovi

239 **Tea Kokotović**

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukoš kraj Goriša iz 2020. godine

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Oživljena povijest i komunikacija arheologije s javnošću

Review papers

193 **Snježana Vrdoljak**

Casting jets (Gusszäpfen) and the importance of the Brodski Varoš hoard (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

The metal finds from the site of Osijek – Barracks, Faculty of Education as traces of military presence

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Rescue excavation of “the Škoko house” in Stari Grad on Hvar island

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

On the archaeological excavation of the site of Mukoš near Goriš in 2020

Professional papers

239 **Tea Kokotović**

Results of the anthropological analysis of the osteological material from 2020 excavations of Mukoš site near Goriš

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Living history and the communication of archaeology with the public

Kratki izvještaji

255 Jere Drpić

Arheološko istraživanje segmenta ceste Moždenec – Sudovec na položaju Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; projekt dunavskog transnacionalnoga programa EU

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Short reports

255 Jere Drpić

Archaeological excavation of a segment of Moždenec – Sudovec road at the site of Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; EU Danube Transnational Programme

Additional scientific activity of the Institute

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Karta nalazišta

Map of sites

1. Ilok – dvor knezova Iločkih	12. Zvjerinjak
2. Općina Lovas	13. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
3. Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet	14. Crikvenica – Ad Turres
4. Bračevci – Baščine	15. Lopar – rt Zidine
5. Donji Miholjac	16. Gradina Sveta Trojica
6. Brodski Varoš	17. Goriš – Mukoš
7. Dolina	18. Čiovo
8. Pakrac – Stari grad	19. Hvar – Stari Grad
9. Petrinja – Gora	20. Pelješac – Nakovana
10. Bjelovar – Lug	21. Pelješac – Zakotorac
11. Kalnik – Igrišće	

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

Prethodno priopćenje
Prapovijesna arheologija

Preliminary report
Prehistoric archaeology

Primljeno/Received: 15. 03. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 16. 09. 2021.

DOMAGOJ PERKIĆ
Dubrovački muzeji
Arheološki muzej
Pred dvorom 3
HR-20000 Dubrovnik
domagoj.perkic@dumus.hr

MARKO DIZDAR
Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
mdizdar@iarh.hr

HRVOJE POTREBICA
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb
hpotrebi@ffzg.hr

IVAN PAMIĆ
Viganj 81
HR-20267 Viganj
ivanpamic@hotmail.com

Tijekom lipnja i rujna 2020. godine provedena su arheološka istraživanja na prostoru naselja Nakovana koje je smješteno u zapadnome dijelu poluotoka Pelješca. Istraživanja su bila usmjerena na iskopavanja prapovijesne nekropole smještene na južnim padinama brda Zmijna. Istražena su dva groba koji se okvirno datiraju u 11. (grob 1), odnosno 7. st. pr. Kr. (grob 2). Oba groba nalaze se na ravnome, u neposrednoj blizini kamenih gomila. Ostaci vrlo loše sačuvanih kosturnih ukopa kao i grobni prilozci, odnosno dijelovi nošnje i nakita, nalaze se relativno plitko u odnosu na današnju površinu. Pokojnici su polagani na kamen živac, u prirodnu udubinu (škrapu), ponekad omeđeni kamenim pločama (grob 1) i eventualno pokriveni većim kamenim blokovima (grob 2). S obzirom na otkrivene nalaze, pretpostavlja se kako se radi o predmetima ženske nošnje i nakita. Iz groba 1 mogu se izdvojiti nalazi brončanoga tordinanog torkvesa, lučne jednopetljaste fibule s dva zadebljanja na luku kao i dva spinalno-naočanasta privjeska s cjevastim srednjim dijelom. Iz groba 2 potječu ulomci brončane poramenice, narukvice, praporca i manjih obruća. Na cijelome prostoru Nakovane, s obzirom na kontinuiranu naseljenost gradine Grad, pretpostavlja se kontinuitet pokopavanja od prijelaznoga razdoblja s eneolitika na rano brončano doba, pa sve do kraja željeznoga doba.

Cljučne riječi: Pelješac, Nakovana, grobovi na ravnome, gomile, kasno brončano doba, starije željezno doba, torkves, fibula, poramenica, praporac

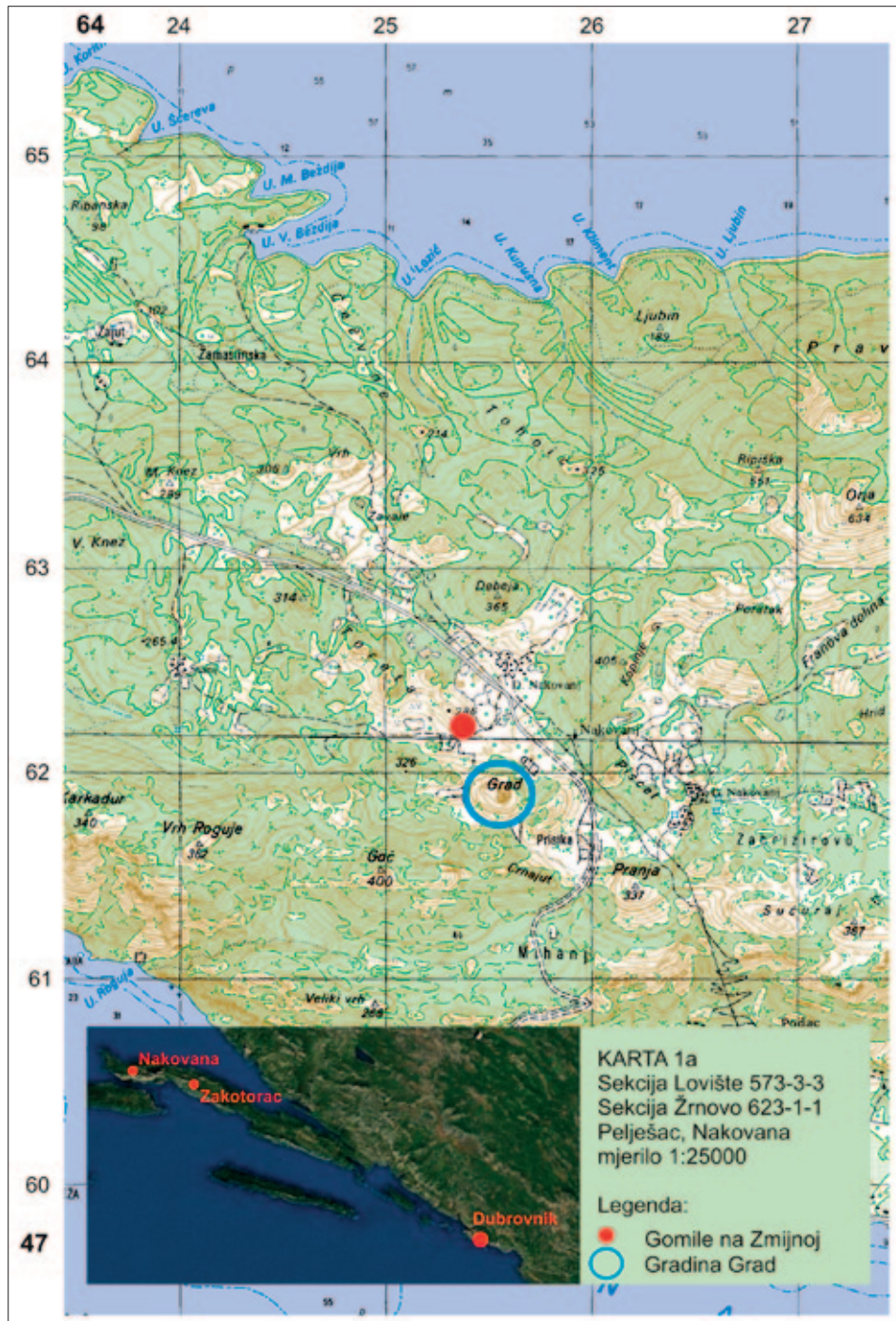
In June and September 2020, archaeological excavations were carried out in the area of the village of Nakovana in the western part of the Pelješac peninsula. The work focused on excavating the prehistoric cemetery on the southern slopes of Zmijna hill. The two explored graves have been roughly dated to the 11th (grave 1) and 7th (grave 2) century BC. Both graves were on flat terrain in the immediate vicinity of stone tumuli. The remains of very poorly preserved inhumation burials, along with grave goods and costume and jewellery items, are shallow relative to today's surface. The deceased were laid on bedrock, in a natural hollow (škrapa), sometimes surrounded by stone slabs (grave 1) or covered with larger stone slabs (grave 2). The finds are assumed to be female costume and jewellery items. Notable finds from grave 1 include a bronze twisted torc, a single-loop bow fibula with two expansions on the arch, and two spiral spectacle pendants with a tubular middle part. The finds from grave 2 include the fragments of a bronze shoulder piece, a bracelet, a pendant, and small hoops. Considering the continuous habitation of the Grad hillfort, it is assumed that there were continuous burials in the entire area of Nakovana from the transitional period from the Eneolithic to the Early Bronze Age until the end of the Iron Age.

Key words: Pelješac, Nakovana, graves on flat terrain, tumuli, Late Bronze Age, Early Iron Age, torc, fibula, shoulder piece, pendant

UVOD

Nakovana¹ se nalazi u zapadnome dijelu poluotoka Pelješca, između Orebića i Lovišta. Smjestila se u središnjem dijelu poluotoka, između Pelješškoga i Neretvanskoga kanala, na visoravni i prirodnoj komunikaciji prema krajnjem zapadnom vrhu Pelješca (karta 1). Danas se sastoji od dva zaselka: Gornja i Donja Nakovana (ili Nakovanj). Južno od Donje i zapadno od Gornje Nakovane nalazi se izdužena visoravan s jedinim većim plodnim površinama u ovome dijelu Pelješca. Na južnome rubu te visoravni uzdiže se brdski lanac s više vrhova, među kojima su nam najzanimljiviji Grad (kota 345) kao prapovijesno gradinsko naselje te Nakovanić (kota 322) s velikom kamenom gomilom na vrhu u

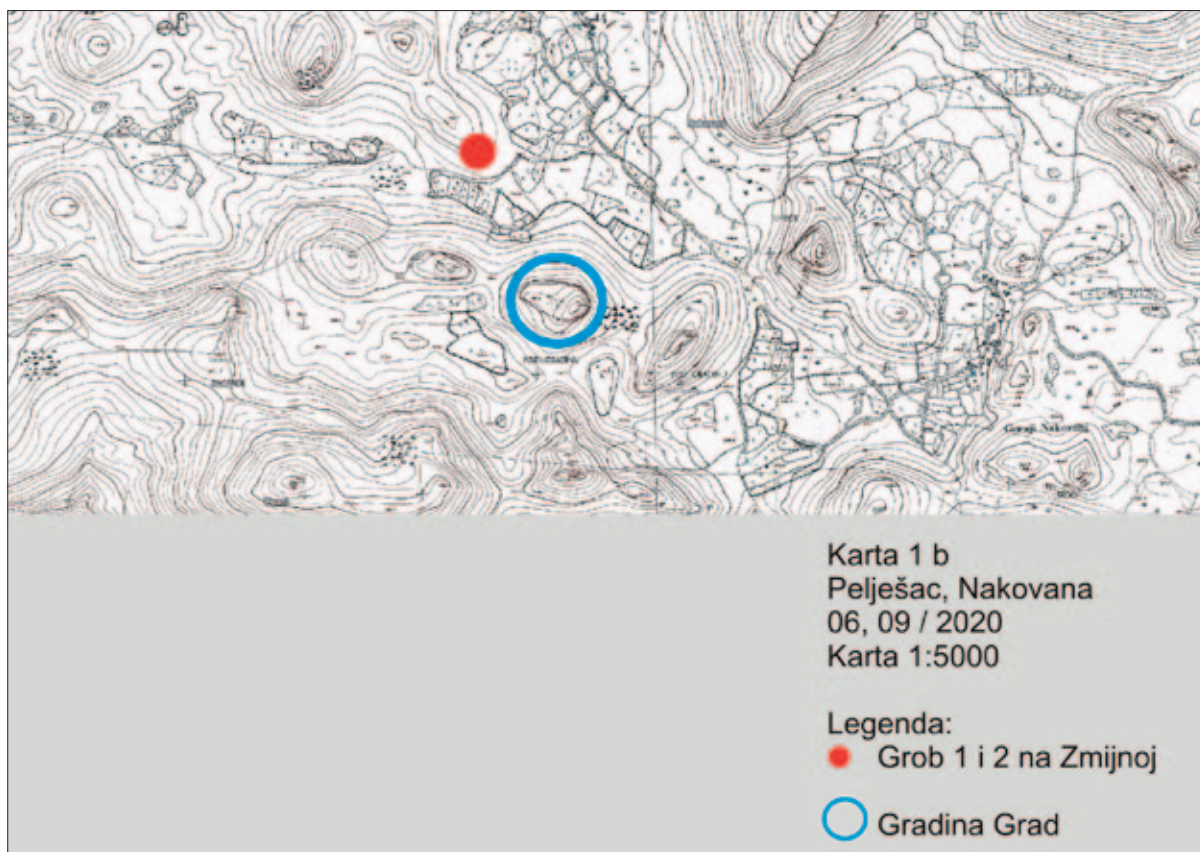
njegovome zapadnom produžetku. Na cijelome prostoru uokolo Grada i Nakovanića nalazi se više od 50 kamenih gomila (karta 2). Najgušća koncentracija od desetak gomila je na brdu Zmijna (kota 286), oko 200 do 300 m sjeverno od Nakovanića i nešto više od 300 m od Donje Nakovane (karta 3). Gomile na Zmijnoj su u pravilu ispod hrpta brda i na njegovim južnim padinama, sve do u podnožje i pripadajući dio zaravni (karta 2–3). Slijedeća grupa gomila je u istočnome i južnome podnožju brda Golubnica (kota 327) koje se sa sjeverozapadne strane nastavlja na Zmijnu. Ove gomile na Zmijnoj i u podnožju Golubnice uglavnom su tzv. klasičnoga kupolastog izgleda. Pretpostavlja se njihovo datiranje u razdoblje od kraja eneolitika do u kasno brončano doba.

Karta 1 Položaj arheoloških nalazišta, Nakovana, karta 1 : 25000 (izradio: D. Perkić; izvor: Geoportal DGU)

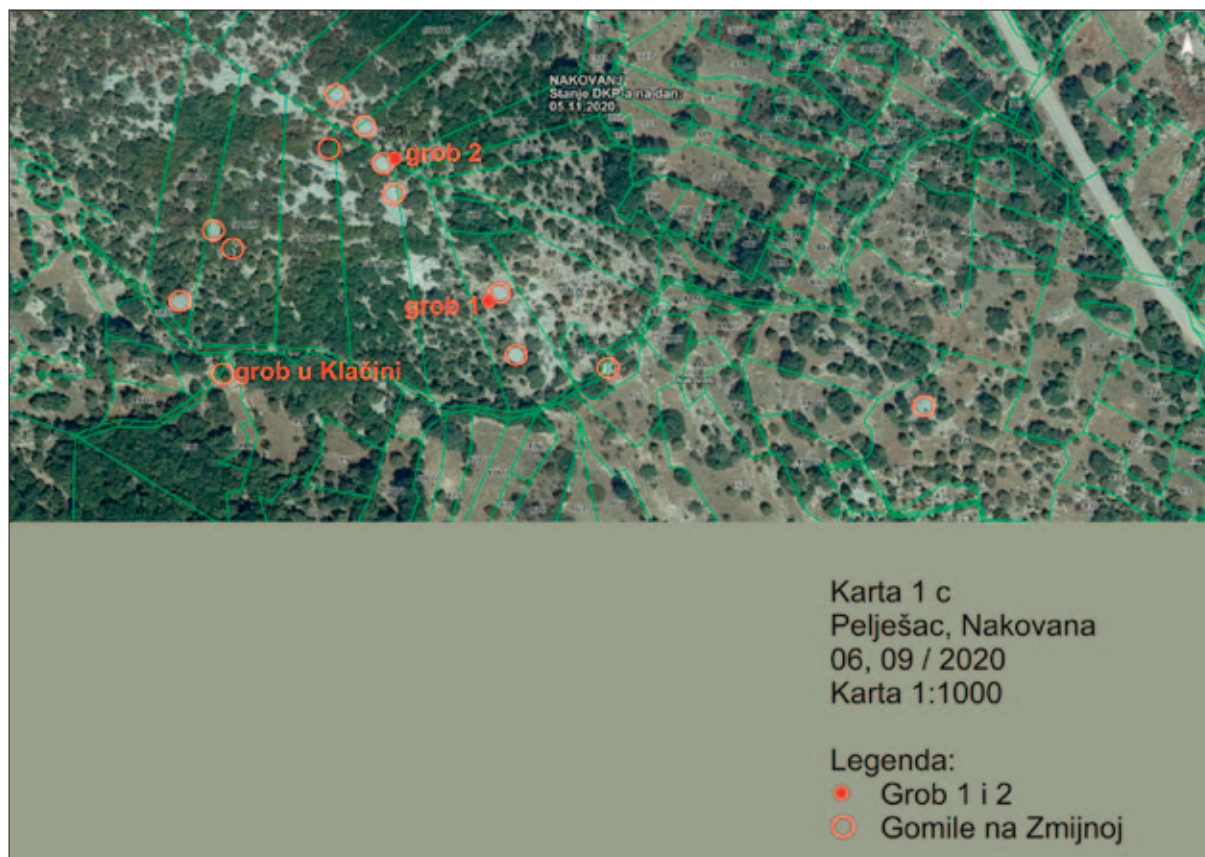
Map 1 Location of archaeological sites, Nakovana, scale 1:25000 (made by: D. Perkić; source: Geoportal DGU)

1 Ili Nakovanj, kako se ponekad naziva i bilježi na pojedinim kartografskim prikazima.

Karta 2 Položaj arheoloških nalazišta, Nakovana, karta 1 : 5000 (izradio: D. Perkić)

Map 2 Location of archaeological sites, Nakovana, scale 1:5000 (made by: D. Perkić)

Karta 3 Položaj arheoloških nalazišta (izradio: D. Perkić; izvor: Geoportal DGU)

Map 3 Location of archaeological sites (made by: D. Perkić; source: Geoportal DGU)

Međutim, pojedine gomile zapadno i južno od Grada bitno su drukčijega izgleda i konstrukcije. Naime, one su izuzetno pravilnoga kružnog tlocrta, konstruirane na način da se sastoje od dva ili tri koncentrična prstena od velikih kamenih blokova koji se stepeničasto uzdižu prema zaravnjenoj sredini gdje se obično nazire četvrtasta grobnica obzidana suhozidom i zasuta sitnim kamenjem. Prostor između takvih prstena također je zasut sitnijim kamenjem. Sudeći prema površinskim nalazima, pretpostavlja se nešto mlađe datiranje ovako građenih gomila, u sam kraj starijega željeznog doba i cijelo mlađe željezno doba. Inače, dio gomila i gradina registriran je u sklopu zaštićene kulturno-povijesne cjeline „Povijesni prostor Nakovana“ (Z-1423).

Pored gradine na Gradu i gomila uokolo grada, treći i za sada najbolje istraženi arheološki segment – špilja Spila, nalazi se ispod vrha brda Kopinje, s njegove istočne strane, oko 1 km sjeveroistočno od Grada i 800 m sjeverno od Gornje Nakovane. Špilja je također registrirana kao kulturno dobro (Z-4482). Utvrđeno je povremeno korištenje špilje od ranoga neolitika do u kasno brončano doba, u gotovo svim razdobljima. No, uglavnom je riječ o korištenju špilje kao mjesta povremenoga staništa, skloništa ili zakloništa. Za razliku od navedenoga, jedna sporedna i skrivena dvorana špilje, u vremenu od kraja 4. do sredine 1. st. pr. Kr., biva korištena u funkciji izvjesnoga svetišta lokalnoga ilirskog stanovništva. U svetištu su kao dio kulta i votivnih darova ostavljane brojne keramičke posude, uglavnom grčke provenijencije, kao najkvalitetnije i najreprezentativnije keramike toga vremena. Svetište vjerojatno prestaje sa svojom funkcijom oko 35. g. pr. Kr. u vrijeme Oktavijanovoga pohoda i osvajanja istočnojadranske obale i cijeloga Ilirika.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Prostor Nakovane odavno je poznat u arheološkome kontekstu i literaturi. Prve poznate spomene gradine Grad nalazimo još u 17. i 18. stoljeću (Petrić 1978: 37). Krajem 19. stoljeća Grad spominje i Vid Vuletić Vukasović (Vuletić Vukasović 1892: 98) koji, zajedno s Franom Radićem, prikazuje i prve arheološke nalaze s prostora Nakovane, odnosno donosi crtež i opis neolitičke glačane sjekire (Radić, Vuletić Vukasović 1890: 73). Nakon njega, usputne podatke o Gradu i gomilama ispod dobivamo u radu Cvita Fiskovića (Fisković 1956: 220), dok nešto opširnije podatke imamo u radovima Igora Fiskovića (Fisković 1972: 9; 1976: 40–42) i Nikše Petrića (Petrić 1976: 307–308; 1978: 35–46; 1980: 112–113). Kasnije Stašo Forenbaher i suradnici u više navrata detaljno rekognosciraju prostor Grada te provode probna istraživanja gradine (Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006a: 467–473; 2006b: 429–431; 2007: 459–461; Forenbaher, Vlak 2008: 563–564; Forenbaher 2009: 690–692; Rajić Šikanjić, Forenbaher 2010: 71–75). Pojedinačne numizmatičke nalaze s Grada nedavno su objavili Ivan Pamić i Paolo Visonà (Pamić, Visonà 2019: 57–70), a opširniji arheološki kontekst cijeloga područja Nakovane imamo u publikaciji o Ilirskoj kraljevini Ivana Pamića (Pamić 2018).

Gomile na području Nakovane uglavnom se spominju u citiranoj literaturi u kontekstu gradine na Gradu, no nešto opširnije ipak u radu N. Petrića (Petrić 1981: 44–45) te S. Forenbahera, B. Kirigina i N. Vujnovića (Forenbaher et al. 2001: 46–49).

Najbolje su nam poznati nalazi iz Spile kod Nakovane, na brdu Kopinje, gdje su obavljena probna arheološka istraživanja pod vodstvom N. Petrića (Petrić 1975: 65–66; 1976: 304; 1978: 22–23) te kasnije sveobuhvatna i sustavna istraživanja kroz više projekata pod vodstvom S. Forenbahera i T. Kaisera.² Dobivene su brojne spoznaje o korištenju špilje u ranijim prapovijesnim razdobljima (Forenbaher 2000: 373–385; 2018: 113–157; Forenbaher, Kaiser 2010: 25–31; Forenbaher, Perhoč 2015: 5–74), no lokalitet je ipak najpoznatiji po otkrivenome ilirskom svetištu u zasebnome dijelu špilje (Forenbaher, Kaiser 1999: 75–77; 2001: 677–678; 2002: 53–55; 2003; 2006: 571–582; 2011: 185–193; 2012: 263–274; Forenbaher et al. 2000: 93–99; 2001: 83–86; 2003: 323–331; Forenbaher, Jones 2011: 425–438; 2014: 7–28; Menalo 2005).

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA 2020. GODINE

Probna arheološka iskopavanja provedena su tijekom lipnja i rujna 2020. godine, sveukupno u vremenu od 10 radnih dana. U istraživanjima, kojima koordinira Centar za prapovijesna istraživanja, sudjelovali su Dubrovački muzeji, Institut za arheologiju i Odsjek za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uz financijsku pomoć i potporu općine Orebić i Ivana Pamića iz udruge Hrvatski dom Viganj. Voditelj istraživanja bio je H. Potrebnica, a stručna ekipa bila je u sastavu M. Dizdar, D. Perkić i A. Pravidur.³

Na prostoru Nakovane, južne padine brda Zmijna (karta 3), istražena su dva prapovijesna groba na ravnome, uz gomile, koji se okvirno datiraju u 11. (grob 1), odnosno 7. st. pr. Kr. (grob 2), pri čemu će preciznija datacija biti moguća nakon završetka postupka konzervacije i restauracije pronađenih nalaza.

GROB 1 PORED GOMILE 1.02⁴

Gomila 1.02 nalazi se u okviru skupine od desetak gomila na južnim padinama brda Zmijna, oko 230 m sjeverno od Nakovanića i 330 m jugozapadno od naselja Donja Nakovana (karta 3). Gomila se smjestila na jugoistočnome, gotovo rubnome dijelu brdskoga jezička Zmijne. Koordinate gomile 1.02 su: N = 47 62 195, E = 64 25 390, k.č. 501/23, k.o Nakovanj.⁵

Oko 7–8 m jugozapadno od gomile 1.02 otvorena je sonda 1 dimenzija 3 x 2,5 m orijentacije zapad – istok, gdje su definirani ostaci groba 1 (sl. 1). Ispod tankoga sloja humusa – tamnosmeđa zemlja s kamenom, u većem dijelu sonde pojavio se kamen živac. U središnjem dijelu nalazila se smeđa zemlja sa sitnijim kamenjem (sl. 2) u kojoj su pronađeni ulomci kostiju te malobrojni ulomci

- 2 S hrvatske strane sudjelovali su Institut za antropologiju iz Zagreba i Dubrovački muzeji, a s kanadske Royal Ontario Museum i Sveučilište York iz Toronta.
- 3 Za predmetne radove ishodovano je Rješenje o dopuštenju arheoloških istraživanja nadležnoga Konzervatorskog odjela u Dubrovniku Ministarstva kulture (Klasa: UP/I 612-08/20-08/0225, Urbroj: 532-04-02-17/18-20-02, od 19. lipnja 2020.).
- 4 Broj gomile odgovara nomenklaturi popisanih i dokumentiranih gomila s terenskoga pregleda Nakovanske visoravni (Poluotok Pelješac) (v. Forenbaher et al. 2001: 46–49 te pripadajući izvještaj). Zahvaljujemo kolegi S. Forenbaheru na dostavljenoj dokumentaciji, sve u cilju kako bi se predmetna istraživanja mogla nastaviti na prethodna i kako bi se izbjeglo dupliranje i miješanje brojeva gomila u staroj i novoj dokumentaciji.
- 5 Koordinate svih speleoloških objekata određene su GPS-om, u Gauss-Krügerovu projekcijskom koordinatnom sustavu. Predmetno područje pripada tzv. 6. zoni Gauss-Krügerova sustava, o tome opširnije vidjeti u Kušić 2017: 91–92.

Sl. 1 Nakovana, Zmijna, grob 1 prije istraživanja (snimio: M. Dizdar)

Fig. 1 Nakovana, Zmijna, grave 1 before the excavations (photo by: M. Dizdar)

Sl. 2 Nakovana, Zmijna, zapuna groba 1 (snimio: M. Dizdar)

Fig. 2 Nakovana, Zmijna, the fill of grave 1 (photo by: M. Dizdar)

keramike. S istočne strane toga dijela nalazile su se dvije tanke kamene ploče i u tome dijelu kamen živac bio je najdublji (sl. 3). Čini se kako je pokojnik/ca bio položen u smjeru istok – zapad u plitku prirodnu udubinu (škrapu) koja je i na zapadnome kraju imala okomito postavljene kamene ploče.

Od nalaza pronađena su dva sitna, neukrašena keramička ulomka trbuha jedne posude te kameni odbojak koji su se nalazili u zapuni groba. Najbrojniji su bili metalni predmeti koji su pronađeni u neposrednoj blizini jedan drugoga – brončani tordirani torkves s glatkim gornjim dijelom rombičnoga presjeka te uvijenim krajevima u ušicu (sl. 4), lučna jednopetljasta fibula s dva uska bikonična zadebljanja na bogato ukrašene luku okrugloga presjeka, brončano dugme s kalotastom glavicom i ušicom s donje strane, brončani obruč kao i dva spiralno-naočarasta privjeska s cjevastim srednjim dijelom i zavojnicama koje se sužavaju prema sredini.⁶ S obzirom na položaj pronalaska predmeta, čini se kako su se nalazili na tijelu pokojnice. Za datiranje groba te njegovo kronološko određenje najveću važnosti imaju nalazi fibule, torkvesa te dva spiralno-naočarasta privjeska.

Brončani tordirani torkvesi s glatkim gornjim dijelom rombičnoga presjeka i uvijenim krajevima u ušicu (sl. 4) pripadaju prepoznatljivom ženskome obručastom nakitu kasnoga brončanog i starijega željeznog doba. Torkvesi su pronađeni u nekoliko grobnih cjelina na istočnoj obali Jadrana koje su datirane u kasno brončano doba, odnosno u 11.–10. st. pr. Kr., pri čemu je onaj tordirani poznat iz grobnoga nalaza iz Vranjica (Batović 1983a: 276–281, 309, 311, 339, sl. 20: 22; 21: 7, T. XLVIII: 4), no pojavljuju se i na početku starijega željeznoga doba (Čović 1971: 303–304, T. III: 1–2). Na Glasincu se tordirani torkvesi pojavljuju još tijekom faze Glasinac IVa koja označava početak starijega željeznog doba te se smatra kako predstavljaju naslijeđe prethodne – IIIc faze koja pripada završetku kasnoga brončanog doba. U fazi Glasinac IVb više se ne pojavljuju (Čović 1987b: 585, sl. 33: 1; 1983: 426, T. LXIV: 4). Tordirani torkvesi s uvijenim krajevima pojavljuju se još u starijoj fazi kulture polja sa žarama na jugu Karpatske kotline te se nastavljaju i tijekom mlađe faze, pri čemu torkves s krajevima rombičnoga presjeka nisu vremenski usko ograničeni, pa se tako na groblju u Donjoj Dolini zadržavaju sve do kasnoga 6. st. pr. Kr. (Gavranović 2011: 213–215, Abb. 211). Dakle, pojava tordiranih torkvesa s uvijenim krajevima u ušice zabilježena je od početka kulture polja sa žarama, pri čemu je glatki dio okrugloga presjeka dokumentiran na torkvesima od Ha B (Metzner-Nebelsick 2002: 445). Detaljnu podjelu torkvesa predstavio je R. Vasić koji smatra kako torkvesi s tordiranim tijelom na krajevima ispred ušica mogu imati gladak gornji dio okrugloga ili rombičnoga presjeka koji je karakterističan za mlađe primjerke. Ponekad gornji dio može biti ukrašen kosim poprečnim žljebovima. Tordirani brončani torkvesi datirani su u kasno brončano doba do u početak starijega željeznog doba, pri čemu se također ističe kako se na groblju u Donjoj Dolini pojavljuju sve do u drugu polovicu 6. st. pr. Kr. (Vasić 2010: 34, 36, 38, 40–42, T. 30–31).

U grobu 1, zajedno s torkvesom i fibulom, pronađena su dva spiralno-naočarasta privjeska s cjevastim srednjim dijelom i zavojnicama koje se sužavaju prema sredini. Radi se o prepoznatljivom predmetu koji je do sada već više puta bio detaljno analiziran i datiran u kasno brončano doba (Batović 1960: 61–63, karta 4;

Čović 1970: 80–82, karta III). Do sada su izdvojene četiri varijante ovih privjesaka koje su česte na nalazištima na istočnoj jadranskoj obali i zaleđu. Pretpostavlja se kako se radi o oblicima koji su nastali pod utjecajem sa zapadnoga Balkana (Batović 1983a: 312, 325, 329, 340, 367, sl. 20: 20; 21: 17). Isto tako, zanimljivo je kako ovi privjesci za sada nisu poznati s nalazišta u Istri (Batović 1983a: 292). Na Glasincu se ovako oblikovani privjesci pojavljuju tijekom faze IIIa, odnosno na početku kasnoga brončanog doba te se ističe kako su se nalazili pokraj glave pokojnica, zbog čega se smatralo kako su predstavljali nakit za kosu. Isto tako, istaknuto je kako se više ne pojavljuju od mlađega dijela faze Glasinac IIIc (Čović 1983: 420, 424, 426, sl. 28: 7, T. LXII: 2). Međutim, posljednja detaljna analiza spiralno-naočarastih privjesaka s cjevastim srednjim dijelom pokazala je kako se oni, s obzirom na težinu, vjerojatno ipak ne mogu smatrati nakitom za kosu već ostaje mogućnost kako se radilo o privjescima koji su se nosili na gornjem dijelu tijela (Gavranović 2011: 227).

Najbliža prostorna usporedba za spomenute privjeske iz groba 1 poznata je u nalazu s Babina Polja na Mljetu za koje se također smatra kako potječu iz uništenoga groba ukopanoga u gomilu (Marović 1969: 18, sl. 8: 1; Batović 1983a: 360, sl. 24: 1, T. LI: 1). Usporedbe su zabilježene u većem broju grobnih cjelina datiranih u kasno brončano doba otkrivenih duž istočne obale Jadrana i zaleđa kada mogu dolaziti u kombinaciji s torkvesima i/ili jednopetljastim fibulama, kao npr. Sali na Dugom otoku (Batović 1983a: 312, T. XLIII: 2), Galovac (Batović 1983a: 312, T. XLIV: 27), Topolje (Buttler 1933: 285, Abb. 1–2), Tiškovac (Buttler 1933: 287, Abb. 9: 5; Batović 1983a: 340, T. XLVII: 10), Vranjic (Batović 1983a: 340, T. XLVIII: 19) itd. te u ostavi iz Sitnog (Batović 1983a: 340, T. L: 12). Za privjeske ovoga oblika još se navodi kako se pojavljuju i na početku starijega željeznog doba u srednjodalmatinskoj grupi (Čović 1987a: 448).

Nalazi dva spiralno-naočarasta privjeska s cjevastim srednjim dijelom u grobu 1 iz Nakovane mogu se pripisati tipu B3 koji je u najvećem broju poznat s nalazišta u Dalmaciji te je datiran u kasno brončano doba II (Della Casa 1996: 151–152, Abb. 160–162), odnosno u 11. i 10. st. pr. Kr., pri čemu najmlađi privjesci ovoga oblika postaju sve masivniji. Privjesci ovoga tipa, kako je već istaknuto, u najvećem su broju poznati s nalazišta u Dalmaciji te potom onih u jugozapadnoj Bosni, odnosno pojavljuju se najčešće prema jugu sve do Neretve s ponekim nalazom i dalje sve do Velike Grude (Gavranović 2011: 227–228, Abb. 228: 1, Karte 66; Tomas, Rašić 2015).

Za datiranje groba 1 najveću važnost vjerojatno ima nalaz brončane lučne jednopetljaste fibula s dva uska bikonična zadebljanja na bogato ukrašene luku okrugloga presjeka koji se zadebljava prema vrhu. Spirala je također okrugloga presjeka, dok je nožica vjerojatno bila polukružna. Oba kraja luka su glatka i neukrašena, dok se sa svake strane oba zadebljanja nalazi skupina usporednih poprečnih žljebova. Potom, prema vrhu luka fibule s obje strane, slijedi dio ukrašen plitkim i koso postavljenim usporednim urezima, pa opet po jedna uža skupina poprečnih žljebova. Vrh luka ukrašen je uzdužno postavljenim te usporednim cik-cak plitkim urezima.

Radi se o tipu lučne fibule s dva prstenasta ili bikonična zadebljanja za koje se smatra kako predstavljaju jedan od najprepoznatljivijih oblika kasnoga brončanog doba na istočnoj obali Jadrana kada se pojavljuju u grobovima datiranim od 11. do 9. st. pr. Kr. s dvije izdvojene varijante – liburnskom i delmatskom (tip Golinjevo) koje se smatraju i nešto mlađima. Fibule liburnske varijante često su većih dimenzija te su na

6 Preostali nalazi, koji nisu slikovno prikazani, nalaze se u procesu konzervacije i restauracije, uostalom kao i iz groba 2.

Sl. 3 Nakovana, Zmijna, grob 1 po završetku istraživanja (snimio: M. Dizdar)

Fig. 3 Nakovana, Zmijna, grave 1 after the excavations (photo by: M. Dizdar)

Sl. 4 Nakovana, Zmijna, grob 1, brončani torkves iz groba 1 (crtež: M. Perkić; snimio: D. Perkić)

Fig. 4 Nakovana, Zmijna, grave 1, bronze torc from grave 1 (drawing by: M. Perkić; photo by: D. Perkić)

luku ukrašene urezanim geometrijskim motivima. S obzirom na način ukrašavanja i dimenzije, fibuli iz groba 1 u Nakovani najslblije su one iz grobova iz Krkovića i Bjelina (petlja je rombičnoga presjeka) (Buttler 1933: 285–286, Abb. 4; 7: 6; 8: 2; Batović 1983a: 309–310, 326, 328, 338, 371, sl. 20: 18, T. XLIII: 1, 12; XLIV: 7–8; XLVII: 6; XLVIII: 20–21; 1983b, 74–75, Carte 1). Ove fibule detaljno je analizirala D. Glogović te ih datira u 11.–10. st. pr. Kr., pri čemu ističe kako su u najvećem broju rasprostranjene između rijeka Raše i Krke, dok

se prema jugu nalaze već u manjem broju (Glogović 2003: 8–11, Map 60 B, T. 1: 7–5, 29; Vasić 1999, 45–46, T. 63A). Ove je fibule u više navrata analizirala i B. Teržan za koje navodi kako postoje brojne varijante koje su rasprostranjene od istočnoga Mediterana pa sve do Alpa te ih datira od kasnoga 12. ili početka 11. st. pr. Kr. Spomenute nalaze fibula s istočne obale Jadrana pripisuje jadransko-liburnskoj varijanti (Teržan 1995: 353, 355, Abb. 23; 2007: 160–162, T. XXXVIb; 2016: 236–252, Fig. 76, Map 77). Na isti ih način datira i

M. Blečić Kavur, odnosno u stupanj IA/IB kasnoga brončanog doba sjeverne Dalmacije (Blečić Kavur 2012: 216, sl. 1; 2014: 45–60, sl. 18; 22; 87; 2020: 11–13, sl. 4). S druge strane, S. Pabst ove fibule s dva zadebljanja na luku s nalazišta sjeverozapadno od Cetine izdvaja kao tip Šula-Prilep sjeveroistočno jadranske serija datirane u 11./10. st. pr. Kr., dok su jugoistočno i istočno od Cetine rasprostranjene spomenute fibule tipa Golinjevo (Pabst 2012: 336–337, 406–407, Karte 38, Liste 61).

Osim opisanih nalaza, u grobu 1 još su pronađeni brončano dugme s kalotastom glavicom i ušicom s donje strane te brončani obruč. Dugmad s kalotastom glavicom s ušicom također se pojavljuje u grobovima datiranim u kasno brončano doba duž istočne obale Jadrana te se smatra kako se nastavljaju i u starije željezno doba, pri čemu je najbliža prostorna usporedba u nalazima s Babinoga polja na Mljetu gdje je pronađeno čak 30 komada (Batović 1983a: 315, 345, 362, sl. 24: 5, T. XLIII: 13–16; LI: 3–4, 8).

Kombinacije predmeta nošnje i nakita kakva je pronađena u grobu 1 u Nakovani zabilježene su duž istočne obale Jadrana, od prostora tzv. liburnske skupine pa sve do južnoga Jadrana, pri čemu najbližu usporedbu predstavljaju nalazi iz dvije gomile s Babinoga polja na Mljetu (Batović 1983a: 359, T. LI). Čini se kako se radi o karakterističnome te prepoznatljivome 'paketu' predmeta koji čine žene prepoznatljivom rodnom skupinom tijekom kasnoga brončanoga doba duž istočnojadranske obale i neposrednoga zaleđa. Prema nalazima predmeta iz groba 1, pretpostavlja se kako je riječ o ženskome ukupu koji se može datirati u kasno brončano doba, odnosno u 11. st. pr. Kr., najkasnije na početak 10. st. pr. Kr.

GROB 2 PORED GOMILE 3.02

Gomila 3.02 nalazi se oko 70 m sjeverozapadno od prethodne gomile i groba 1 (karta 3), također na Zmijnoj. Koordinate gomile 3.02 su: N = 47 62 252, E = 64 25 347, k.č. 501/17, 18, 25 k.o Nakovanj. Oko 3 m

sjeveroistočno od ruba gomile (dakle, izvan plašta gomile) postavljena je sonda 2 (S-2) dimenzija 2,5 x 1,5 m, gdje su definirani ostaci groba 2. Veličina groba je 130 x 110 cm, oko 40 cm dubine od današnje površine dva kamena bloka postavljena iznad groba do kamena živca.

Grob 2 djelomično je devastiran erozijom zemlje kao i kopanjem divljih svinja u istočnome dijelu. Konstruiran je na način da je (sudeći po vrsti nalaza) pokojnica bila položena u plitku prirodnu udubinu na kamenu živcu te pokrivena s dva veća kamena bloka (sl. 5) oko kojih je, uz rubove uz dulje strane, položeno manje kamenje nepravilnih oblika. Sa zapadne strane nalazile su se dvije tanke kamene ploče – jedna veća i jedna manja (sl. 6). Spomenuta dva kamena bloka pravokutnoga su oblika i dužine oko 1 m te širine 0,30 do 0,40 m, debljine oko 0,20 m. U središnjem dijelu, na mjestu dodira, bila su blago uzdignuta, što je cijeloj konstrukciji davalo krovasti presjek.

Ispod većih kamenih blokova nalazila se smeđa zemlja sa sitnijim kamenjem u kojoj su pronađene ljudske kosti, sporadični keramički ulomci te svi brončani predmeti. Kostii su vrlo loše sačuvane i u tijeku je njihova bioarheološka analiza, pri čemu se čini kako se vjerojatno radi o ostacima više pokojnika. Sveukupno je pronađeno 47 vrlo usitnjenih keramičkih ulomaka, sve neukrašeni dijelovi trbuha od najmanje 4 različite posude. Iako nisu moguće izravne tipološke ili oblikovne usporedbe s keramičkim nalazima s gradine na Gradu, moguća je neizravna poveznica u smislu da su na Gradu pronađeni brojni ulomci keramičkih posuda iz vremena brončanoga i željeznoga doba (Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006a: 471; Forenbaher 2009: 691; Rajić Šikanjić, Forenbaher 2010: 72). Od brončanih predmeta pronađena su dva obruča u uglovima grobne konstrukcije, a svi ostali predmeti bili su u istočnome dijelu konstrukcije. To bi značilo kako je pokojnica opremljena predmetima nošnje i nakita vjerojatno bila orijentirana istok – zapad te pokrivena zemljom s kamenjem, na što su potom još stavljena dva velika kamena bloka (sl. 7).

Sl. 5 Nakovana, Zmijna, poklopnice groba 2 (snimio: M. Dizdar)

Fig. 5 Nakovana, Zmijna, the lids of grave 2 (photo by: M. Dizdar)

Sl. 6 Nakovana, Zmijna, grob 2 tijekom istraživanja (snimio: M. Dizdar)

Fig. 6 *Nakovana, Zmijna, grave 2 during the excavations (photo by: M. Dizdar)*

Sl. 7 Nakovana, Zmijna, grob 2 po završetku istraživanja (snimio: M. Dizdar)

Fig. 7 *Nakovana, Zmijna, grave 2 after the excavations (photo by: M. Dizdar)*

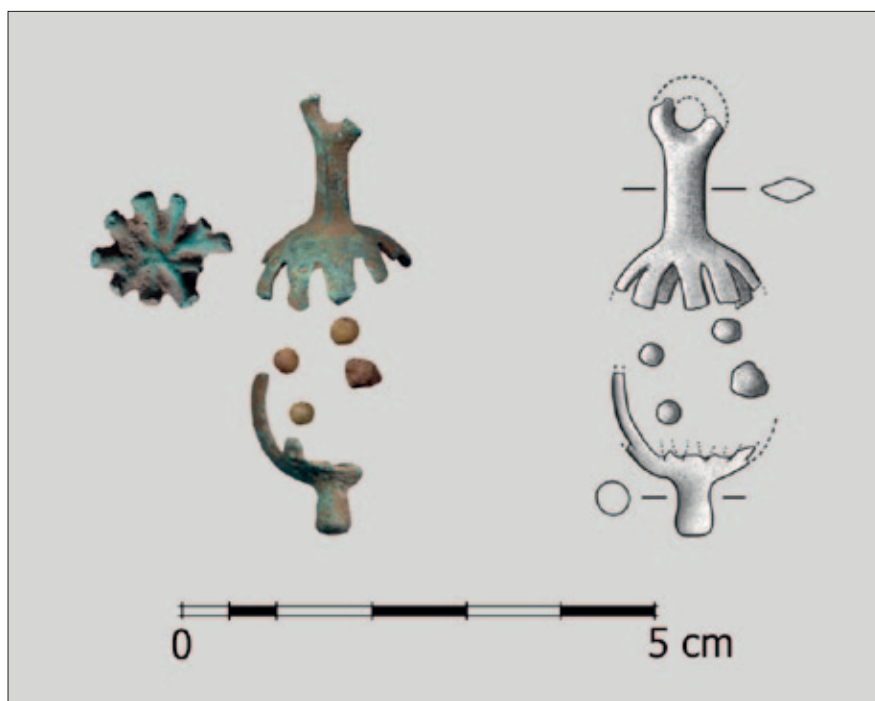
Od brončanih nalaza može se izdvojiti 15 ulomaka jedne poramenice, ukupne sačuvane dužine od 44 cm te maksimalne širine do 1 cm. Poramenica je izrađena od uske brončane limene trake, a ukrašena je s najmanje šest paralelnih vodoravno urezanih linija. Dijelovi poramenice ukrašeni su izgleda samo vodoravnim linijama, no zabilježeni su i ulomci koji su uz oba ruba ukrašeni kratkim kosim linijama. U središnjem dijelu, između po jedne linije sa svake strane, nalaze se koso izvedene linije koje čine motiv mreže. Na jednome mjestu nalazi se i motiv dvije kružnice s točkom. Trake su međusobno spajane zakovicama kroz kružne perforacije. Pronađena je i narukvica izrađena od brončane žice s tri navoja, suženih krajeva i zadebljane sredine, dugme s vjerojatno kalotastom glavicom i ušicom s donje strane, jedna spirala od tanke brončane žice sa sačuvanih 5 namotaja (ulomak saltaleona) kao i devet tankih obruča od brončane žice okrugloga presjeka i promjera 1,3 do 1,4 cm, od čega su 4 primjerka međusobno spojena. Posebno je značajan nalaz brončanoga praporca sačuvanoga u dva dijela (sl. 8). Na vrhu praporca je okrugla ušica (djelomično slomljena) koja se nastavlja u produžetak rombičnoga presjeka iz kojega izlazi košarica jajolikoga oblika napravljena od 10 rešetki s 9 proreza. Unutar košarice su se nalazila najmanje 4 kuglasta zrna. S donje strane košarice nalazi se kraće cilindrično izbočenje ili nožica kružnoga presjeka.⁷

Za datiranje groba 2 vjerojatno su najznačajniji nalazi ukrašene poramenice te praporca. Poramenice, opisivane i kao dijademe, prepoznatljiv su dio materijalne ostavštine glasišačke kulture te su često bogato ukrašene ugraviranim geometrijskim motivima. Karakteristične su isključivo za grobove žena te je njihova pojava datirana od faze Glasinac IVb, da bi se u većem broju nalazile tijekom faze IVc-1 te potom nestaju u narednoj fazi IVc-2 (Čović 1987b: 596, 609, sl. 35: 5, T. LXI: 9). N. Lucentini izdvaja, s obzirom na ukras, tri osnovna tipa dijadema kako ih naziva (Lucentini 1981: 87, Fig. 5: 16–17). Ulomcima poramenice iz Nakovane najbliži su nalazi iz Gubavice kod Mostara gdje je pronađeno nekoliko

ulomaka brončane dijademe – na površini gomile I, zatim u grobnici 2 gomile IV kao i u gomili IV. Ulomci se opisuju kao dijelovi dijadema te su datirani u fazu 2 starijega željeznog doba na južnojadraskome području, odnosno u prvu polovicu 7. st. pr. Kr. Jedna je poramenica ukrašena nizom šrafiranih rombova po sredini. Za ove se nalaze smatra kako su nastali pod izravnim utjecajem s Glasinca (Čović 1982: 14, 17–20, T. I: 3; II: 6–8; IV: 4–7; Marijan 2001: 31–32, 60, sl. 12: 12). Još je poznat ulomak ukrašene poramenice iz razorene gomile u Glogoviku (Pušić 1962: 79, T. XI: 19; Marijan 2001: 33, 60). O načinu njihovoga nošenja možda bi najbolje svjedočio nalaz ukrašene poramenice u grobu 7 tumula 2 na groblju pod tumulima s kosturnim pokopima Kaluđersko polje kod Priboja. U grobu je bila pokopana bogato opremljena mlađa žena s brojnim predmetima nošnje (fibule, igle, kopče) i nakita (narukvice, različiti privjesci, jantarne i brončane perle i dr.). Grob je datiran u završetak faze Glasinac IVc-1 te početak faze IVc-2, odnosno apsolutno-kronološki oko 550. g. pr. Kr. (Derikonjić 2010: 12), no vjerojatno ipak na kraj 7. i početak 6. st. pr. Kr.

S obzirom na broj rešetki koji može biti različit (od 5 do 12), izdvojene su tri varijante. Praporac iz groba 2 može se pripisati varijanti 3 za koju je karakteristično da ima 9 do 12 rešetki (Lucentini 1981: 90, Fig. 6: 12). Praporci s prorezom i nožicom datirani su u faze Glasinac IVc-1 i IVc-2 (Čović 1987b: 611, 622, sl. 35: 27, T. LXII: 27), odnosno u fazu 4 srednjodalmatinske grupe (Čović 1987a: 455, T. L: 14), no ti najčešće imaju proširenje na kraju nožice. Dakle, praporci ovoga oblika najčešći su na Glasincu, zatim na prostoru zapadne Srbije i Albanije te ih ima sve do Like (Gavranović 2011: 236, Abb. 238: 5–7). Praporci su zabilježeni i na većem broju nalazišta na južnome Jadranu i zaleđu gdje su datirani u faze 2 i 3, odnosno u 7. i prvu polovicu 6. st. pr. Kr. (Marijan 2001: 60, 69, sl. 12: 13; 13: 10, T. 14: 4; 16: 4; 17: 15), no nemaju nožicu ili se na kraju nožice nalazi veće ili manje proširenje (Teßmann 2001: 76–79, Abb. 46).

Spiralno savijena brončana narukvica (Lucentini 1981: 84, Fig. 4: 20) kao i 9 obruča, od kojih su 4

Sl. 8 Nakovana, Zmijna, grob 2, brončani praporac iz groba 2 (crtež: M. Perkić; snimio: D. Perkić)

Fig. 8 Nakovana, Zmijna, grave 2, the bronze bell-shape pendant from grave 2 (drawing by: M. Perkić; photo by: D. Perkić)

⁷ Slikovno je prikazan samo nalaz praporca, dok su ostali nalazi u procesu konzervacije i restauracije.

spojena (Lucentini 1981: 88, Fig. 5: 21–22), pripadaju rasprostranjenim i kronološki neosjetljivim nalazima, pri čemu su obruči mogli biti obješeni o neki predmet (npr. fibulu).

Za nalaze iz groba 2 može se pretpostaviti kako se radi o predmetima ženske nošnje i nakita koji se datiraju u 7., najkasnije na početak 6. st. pr. Kr., pri čemu nije posve isključeno kako je u ovome oštećenom grobu vjerojatno bilo i više nalaza.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na prostoru Nakovane, na južnoj padini brda Zmijna, istražena su dva prapovijesna groba koji se okvirno datiraju u 11. (grob 1), odnosno 7. st. pr. Kr. (grob 2). Oba groba nalaze se na ravnome, u neposrednoj blizini kamenih gomila. Ostaci vrlo loše sačuvanih kosturnih ukopa kao i grobni prilozci, odnosno dijelovi nošnje i nakita nalaze se relativno plitko (do 40 cm) u odnosu na današnju površinu. Pokojnici su polagani na kamen živac, u prirodnu udubinu (škrapu), ponekad omeđeni kamenim pločama (grob 1) i eventualno pokriveni većim kamenim blokovima (grob 2). Bioarheološka analiza i radiokarbonske analize osteoloških ostataka su u tijeku, kao i konzervacija i restauracija svih pokretnih arheoloških nalaza, pri čemu se čini, što je primijećeno tijekom istraživanja, kako se u svakome grobu nalaze ostaci više od jednoga pokojnika. Inače, za grobove na ravnome od sada se smatralo kako se na prostoru južnoga Jadrana sa zaleđem pojavljuju od 6. st. pr. Kr. te su mlađi tip nekropole u odnosu na pokopavanje pod gomilama. Isto tako, navodi se kako se ovaj način pokopavanja na spomenutome prostoru pojavljuje pod utjecajima s područja Delmata ili iz grčko-sredozemnoga kruga (Marijan 2001: 119–121, 134–135, 161). Isto tako, pokopavanje više pokojnika u zajedničke grobove, vjerojatno tijekom jedne ili čak više generacija, na južnome dijelu istočne obale Jadrana i zaleđa primjetno je još od srednjega brončanog doba (Della Casa 1996: 87–88) te potom posebno u starijem željeznom dobu (Čović 1987a: 448, 469–470, 477; Marijan 2001: 43, 56, 122–124, bilj. 410) te se smatra kako svjedoči o kultu predaka (Marijan 2001: 136–137).

Za grob 1, s obzirom na nalaze brončanoga tordiranog torkvesa, jednopetljaste lučne fibule i dva spiralno-naočarasta privjeska, odnosno predmeta ženske nošnje i nakita, moguće je pretpostaviti kako su pripadali pokopu žene koji bi se mogao datirati u 11. st. pr. Kr., najkasnije na početak 10. st. pr. Kr. U svakome slučaju, radi se o izuzetno važnome otkriću budući da za istovremene nalaze s istočnojadranske obale, koji također vjerojatno potječu iz uništenih grobnih cjelina, nedostaju podaci o kontekstima nalaza kao i pripadajući antropološki uzorak. Od keramičkih nalaza pronađena su tek dva nedijagnostička ulomka trbuha posude te jedan manji kremenit odbojak. S obzirom na položaj Nakovane na zapadnome dijelu Pelješca, grob se vjerojatno može pripisati kasnobrončanodobnoj južnoprimorskoj kulturnoj skupini kako ju je izdvojio Š. Batović za koju su karakteristični kako grobovi pod gomilama, tako i oni na ravnome (Batović 1983a: 357, 365). Za skupinu se smatra kako se u najvećoj mjeri razvijala pod delmatskim i zapadnobalkanskim utjecajima (Batović 1983a: 367–368), pri čemu su usporedbe za nalaze iz groba 1 zabilježene gotovo duž većega dijela istočnojadranske obale i zaleđa.

Grob 2 s nalazima brončane narukvice, zatim ulomcima poramenice, više manjih obruča i praporcem također se vjerojatno može pripisati ženskome ukupu. U zapuni groba pronađeno je i 47 vrlo usitnjenih keramičkih ulomaka, sve dijelovi trbuha od najmanje 4 različite posude. Grob 2, s obzirom na usporedbe za nalaze, vjerojatno se datira u 7. st. pr. Kr., najkasnije na početak 6. st. pr. Kr. Inače, područje susjedne istočne Hercegovine tijekom starijega željeznog doba promatralo se kao dio prostora rasprostiranja glasinacke kulture (Čović 1987b: 575–576, 633–634), no kasnije su ta nalazišta, uz ona južno od Neretve, izdvojena u posebnu južnojadransku skupinu (Batović 1983a: 357; 1986: 6). Glasinacki utjecaji posebno se prepoznaju na prostoru sjevernoga dijela istočne Hercegovine tijekom 7. i prve polovice 6. st. pr. Kr., odnosno u fazama 2 i 3, dok su spomenuti utjecaji od faze 4 u jasnome opadanju (Marijan 2001: 44, 54, 64, 66, 71, 84, 146–151). Zbog toga se čini kako su južna Dalmacija s istočnom Hercegovinom od početka 6. st. pr. Kr. predstavljali jednu kulturnu cjelinu (Marijan 2001: 72, 84, 148, 150–151) koja je tijekom naredne faze 5 (5.–4. st. pr. Kr.) u materijalnoj ostavštini imala dominantne oblike koji su sredozemnoga porijekla, odnosno lokalna komponenta je slabo primjetna (Marijan 2001: 100–103, 149, 152). Nalazi iz groba 2 iz Nakovane, posebno ulomci poramenice te praporca, tako bi potvrđivali snažne glasinacke utjecaje tijekom 7. st. pr. Kr.

Uzevši u obzir ostale gomile na Zmijnoj, Golubinici te području oko Grada, izgleda da ovdje u jednome mikroarheološkom kontekstu možemo pretpostaviti kontinuitet pokopavanja od prijelaznoga razdoblja s eneolitika na rano brončano doba pa sve do kraja željeznoga doba. Naime, većina gomila na Zmijnoj i u podnožju Golubnice ima „klasični“ kupolasti izgled, eventualno s rubnim vijencem. U pojedinim takvim devastiranim gomilama vidljiva je grobna konstrukcija u vidu sanduka od ploča obložnica i poklopnica namijenjena ukupu zgrčenca. Obično se takve gomile datiraju u kraj eneolitika i rano brončano doba. S druge strane, dio gomila zapadno i južno od Grada bitno je drukčijega izgleda i konstrukcije. Riječ je o gomilama izuzetno pravilnoga kružnog tlocrta koje se sastoje se od dva ili tri koncentrična prstena od velikih kamenih blokova koji se stepeničasto uzdižu prema zaravnjenoj sredini gdje se obično nazire četvrtasta grobnica obzidana suhozidom i zasuta sitnim kamenjem. Sudeći prema površinskim nalazima, pretpostavlja se nešto mlađe datiranje ovako građenih gomila, u sam kraj starijega željeznog doba i cijelo mlađe željezno doba.

Treći segment ove prapovijesne nekropole predstavljaju grobovi na ravnome, uz gomile, koji su i bili predmetom ovih kratkotrajnih arheoloških istraživanja. Vidjeli smo kako istražene grobove možemo datirati u kasno brončano i starije željezno doba. Dakle, na jednome relativno manjem prostoru možemo pratiti pokopavanje u razdoblju od dva tisućljeća, s različitim pogrebnim običajima te oblicima grobova kao i njihovim položajima pod gomilama ili na ravnom. Dakako, tek daljnja istraživanja mogu u potpunosti potvrditi ili korigirati iznesene pretpostavke, no zasigurno je riječ o jedinstvenome krajoliku u arheološkome smislu, kako u naseobinskom (gradina Grad, špilja Spila), pogrebnome (gomile i grobovi na ravnom), tako i sakralnome kontekstu (špilja Spila).

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Batović, Š. 1960, Iz ranog željeznog doba Liburnije, *Diadora*, Vol.1 (1959), 37–86.
- Batović, Š. 1983a, Kasno bronzano doba na istočnom jadranskom Primorju, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzono doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 271–373.
- Batović, Š. 1983b, *Problems de l'Age du fer dans la Region Balkano-Adriatique*, in: *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto, 67–85.
- Batović, Š. 1986, Dalmatinska kultura željeznog doba, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, Vol. 25(12) (1985–1986), 5–60.
- Blečić Kavur, M. 2012, Plovidba duž *Caput Adriae*: Plovidba svijetom?, *Histria Antiqua*, Vol. 21, 215–229.
- Blečić Kavur, M. 2014, *Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija. Kasno bronzano doba na Kvarneru*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 11, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Blečić Kavur, M. 2020, Složenost i dinamičnost kulturnih procesa kasnog bronzanog doba istočne obale Jadrana: Primjer novijih nalaza iz Nina, *Diadora*, Vol. 33–34 (2019–2020), 7–18.
- Burtler, W. 1933, Bronzefunde aus Norddalmatien und ihre Bedeutung für die Chronologie der Frühhallstattzeit Mitteleuropas, *Prähistorische Zeitschrift*, Vol. XXIV, 283–293.
- Čović, B. 1970, Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. VIII(6), 67–97.
- Čović, B. 1971, Nalaz praistorijskog nakita iz Otoka (Vitina), *Glasnik zemaljskog muzeja*, n. s. Vol. XXVI, 301–307.
- Čović, B. 1975, Zwei spezifische Typen der westbalkanische Bogenfibeln, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums*, Vol. 5, 19–33.
- Čović, B. 1982, Tumuli željeznog doba u Gubavici, *Hercegovina*, Vol. 2, 13–33.
- Čović, B. 1983, Glasinačka kulturna skupina, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzono doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 413–432.
- Čović, B. 1987a, Srednjodalmatinska grupa, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 442–480.
- Čović, B. 1987b, Glasinačka kultura, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 575–642.
- Della Casa, P. 1996, *Velika Gruda II. Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opšt. Kotor, Montenegro)*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 33, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Derikonjić, S. 2010, *Tragom jarmovačkih rudara*, katalog izložbe, Zavičajni muzej Priboj, Priboj na Limu.
- Fisković, C. 1956, Arheološke bilješke s Pelješca, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. LV, 217–237.
- Fisković, I. 1972, *Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala*, Biblioteka Mogućnosti 11, Mogućnosti, Split.
- Fisković, I. 1976, Pelješac u protopovijesti i antici, *Pelješki zbornik*, Vol. 1, 15–77.
- Forenbaher, S. 2000, "Nakovana culture": state of research, *Opuscula archaeologica*, Vol. 23–24 (1999–2000), 373–385.
- Forenbaher, S. 2009, Lokalitet: Grad (Nakovana), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 5(2008), 690–692.
- Forenbaher, S. 2018, Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 35, 113–157. <https://doi.org/10.33254/piaz.35.4>
- Forenbaher, S., Jones, A. 2011, The Nakovana Zodiac: Fragments of an Astrologer's Board from an Illyrian-Hellenistic Cave Sanctuary, *Journal for the History of Astronomy*, Vol. XLII, 425–438. <https://doi.org/10.1177/002182861104200401>
- Forenbaher, S., Jones, A. 2014, Zodiak iz Nakovane, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. 46, 7–28.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 1999, Obnovljeno istraživanje u Spili kod Nakovane (Pelješac), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. XXXI (3), 75–77.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2001, Nakovana Cave: an Illyrian ritual site, *Antiquity*, Vol. 75(290), 677–678. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00089122>
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2002, Spila kod Nakovane: nastavak istraživanja u godini 2002., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. XXXIV(3), 53–55.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2003, *Ilirsko svetište na Pelješcu*, V.B.Z., Zagreb.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2006, Spila Nakovana: an Illyrian Sanctuary from the Hellenistic Period, in: *Homage to Milutin Garašanin*, Tasić N., Grozdanov C. (eds.), Serbian Academy of Sciences and Arts, Beograd, 571–582.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2010, Gračeva, Nakovana i neolitik istočnog Jadrana, in: *Arheološka istraživanja u Dubrovačko – Neretvanskoj županiji, Znanstveni skup, Dubrovnik, 18.-21. listopada 2005.*, Perkić D. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 24, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 25–31.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2011, Rituais Ilírios na caverna Nakovana, Croácia, in: *Cavernas, rituais e religião*, Travassos L. E. P., Magalhães E. D., Barbosa E. P. (eds.), Tradição Planalto, Belo Horizonte, 185–193.
- Forenbaher, S., Kaiser, T. 2012, Recognizing Ritual in the Dark, Nakovana Cave and the End of the Adriatic Iron Age, in: *Sacred Darkness: a Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, Moyes H (ed.), University of Colorado Press, Boulder, 263–274.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., Kirigin, B. 2000, Spila kod Nakovane (Pelješac): istraživanje prostora svetišta, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. XXXII(3), 93–99.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., Kirigin, B. 2001, Spila kod Nakovane: nastavak istraživanja u godini 2001., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. XXXIII(3), 83–86.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., Kirigin, B. 2003, Ilirsko svetište u Spili kod Nakovane, in: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Znanstveni skup, Metković, 6.-9. listopada 2001.*, Marin E. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 22, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 323–331.
- Forenbaher, S., Kaiser, T., Vujnović, N. 2001, Terenski pregled Nakovanske visoravni (Poluotok Pelješac), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. XXXIII(2), 46–49.
- Forenbaher, S., Perhoč, Z. 2015, Izrađevine od lomljenog kamena iz Nakovane (Pelješac): kontinuitet i promjene od ranog neolitika do kraja prapovijesti, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 32, 5–74.
- Forenbaher, S., Rajić Šikanjić, P. 2006a, The Prehistoric Hillfort at Grad (Pelješac, Dalmatia) – Preliminary Results of Intensive Surface Survey, *Collegium antropologicum*, Vol. 30(3), 467–473.
- Forenbaher, S., Rajić Šikanjić, P. 2006b, Lokalitet: Grad (Nakovana), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 2(2005), 429–431.
- Forenbaher, S., Rajić Šikanjić, P. 2007, Lokalitet: Grad (Nakovana), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 3(2006), 459–461.
- Forenbaher, S., Vlak, D. 2008, Lokalitet: Grad (Nakovana), *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 4(2007), 563–564.
- Gavranović, M. 2011, *Die Spätbronze- und Früheisenzeit in Bosnien. Teil I-II*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 195, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Glogović, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Band 13, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Kušić, D. 2017, Koordinate speleoloških objekata i položaj u prostoru, *Speleologija*, Rnjak G. (ed.), Hrvatski planinarski savez, Zagreb, 87–96.
- Lucentini, N. 1981, Sulla cronologia delle necropoli di Glasinac nell'età del ferro, in: *Studi di protoistoria Adriatica I*, Peroni R. (ed.), Quaderni di cultura materiale 2, Roma, 67–171.
- Marijan, B. 2001, Željezno doba na južnojadranskom području (Istočna Hercegovina, Južna Dalmacija), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 93 (2000), 7–221.
- Marović, I. 1969, Nekoliko nalaza iz halštatskog perioda u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. LXIII–LXIV (1961–1962), 5–23.
- Menalo, R. 2005, *Ilirsko svetište na Pelješcu, Spila Nakovana*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik.
- Metzner-Nebelsick, C. 2002, *Der «Thrako-Kimmerische» Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschichtliche Forschungen 23, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf.

- Pabst, S. 2012, *Die Brillenfibeln. Untersuchungen zu spätbronze- und ältereisenzeitlichen Frauentracht zwischen Ostsee und Mittelmeer*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 25, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf.
- Pamić, I. 2018, *Ilirska kraljevina, nastanak, uspon i pad*, Dubrovnik.
- Pamić, I., Visonà, P. 2019, Pronalazak rijetkog iscjaskog brončanog novca na gradini Grad u Nakovani (Pelješac), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 112, 57–70.
- Petrić N. 1975, Spila kod Nakovane, Pelješac – prehistorijsko nalazište, *Arheološki pregled*, Vol. 17, 65–66.
- Petrić, N. 1976, Prehistorijske kulture Pelješca, *Pelješki zbornik*, Vol. 1, 295–313.
- Petrić, N. 1977, Nakovana, Pelješac – prehistorijsko višeslojno nalazište, *Arheološki pregled*, Vol. 19, 22.
- Petrić, N. 1978, Gradina Grad u Nakovani na Pelješcu, in: *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji, Znanstveni skup Vodiče, 10.-13. V. 1976.*, Rapanić Ž. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 3, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 35–48.
- Petrić, N. 1980, Arheološka istraživanja poluotoka Pelješca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 21, 111–118.
- Petrić, N. 1981, Nakovana, Pelješac – ilirski tumul, *Arheološki pregled*, Vol. 22, 44–45.
- Pušić, I. 1962, Glogovik, Kutli, Herceg Novi – ilirska gomila, *Arheološki pregled*, Vol. 4, 76–79.
- Radić, E., Vuletić-Vukasović, V. 1890, Predhistorički predmeti s otoka Korčule i poluotoka Pelješca u Dalmaciji, *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, Vol. XII(3), 73–78.
- Rajić Šikanjić, P., Forenbaher, S. 2010, Gradina “Grad” u Nakovani na Pelješcu: rezultati sustavnog pregleda površine, in: *Arheološka istraživanja u Dubrovačko – Neretvanskoj županiji, Znanstveni skup, Dubrovnik, 18.-21. listopada 2005.*, Perkić D. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 24, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 71–75.
- Teržan, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, in: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35, zu Erbach M. (ed.), Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 323–372.
- Teržan, B. 2007, Cultural connections between Caput Adriae and the Aegean in the Late Bronze and Early Iron Age, in: *Between the Aegean and Baltic Seas, Prehistory across Borders*, Proceedings of the International Conference held at the University of Zagreb, 11–14 April 2005, Galanaki I., Tomas H., Galanakis Y., Laffineur R. (eds.), *Aegeum* 27, Liège – Austin, 157–165.
- Teržan, B. 2016, Fibule, in: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu, Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III*, Katalogi in Monografije 42, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 233–267.
- Teßmann, B. 2001, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet, *Acta Praehistorica et Archaeologica*, Vol. 33, 28–151.
- Tomas, T., Rašić, M. 2015, Grob kasnoga brončanog doba iz Stare Teskere (Ljubuški), *Archaeologia Adriatica*, Vol. IX, 69–83.
- Vasić, R. 1999, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, Prähistorische Bronzefunde XIV(12), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vasić, R. 2010, *Die Halsringe im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*, Prähistorische Bronzefunde XI(7), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vuletić, V. 1892, Zvono na Pelješcu (poluotrvu u Dalmaciji) i neke bilješke o Ratu, tj. o današnjem Pelješcu, *Starinar*, Vol. 9, 90–101.

SUMMARY

In June and September 2020, trial archaeological excavations were carried out in the area of the village of Nakovana in the western part of the Pelješac peninsula. Nakovana lies in the middle of the peninsula, between Pelješki Channel and Neretvanski Channel, on the plateau and the natural communication line towards the western tip of Pelješac (Map 1). The excavations were coordinated by the Centre for Prehistoric Research, with the participation of the Dubrovnik Museums, the Institute of Archaeology and the Department of Archaeology at the Faculty of Philosophy of the University of Zagreb, and with financial assistance and support from the Municipality of Orebić and the association of Hrvatski Dom Viganj.

Nakovana has been long known in archaeological works, primarily for the exploration of the Spila cave, where earlier prehistoric cultural layers were found along with an Illyrian sanctuary from the end of the 4th to the second half of the 1st century BC. Aside from the cave, there are another two delimited archaeological contexts: the prehistoric hillfort settlement of Grad, dominating the entire location, and around 50 stone tumuli around Grad and Nakovanić hill, at the eastern and southern foot of Golubinica hill, and on the southern slopes of Zmijna hill (Maps 2–3). The tumuli on Zmijna and at the foot of Golubinica mostly have a “classic” dome shape. It seems they can be dated to the period from the end of the Eneolithic to the Late Bronze Age. However, some tumuli to the west and south of Grad significantly differ in appearance and structure. In fact, their ground plan is exceptionally regular, and their structure consists of two or three concentric rings of large stone blocks that rise in steps towards a flattened centre where there is usually a visible rectangular tomb, surrounded by a drywall and filled with small stones. The space between the rings is also filled with small stones. It is assumed from the surface finds that the tumuli built in this way can be dated to a younger date – the very end of the Early Iron Age and the entire Late Iron Age.

The excavations were focused on the prehistoric cemetery on the southern slopes of Zmijna hill, where two graves were explored and

roughly dated to the 11th (grave 1) and 7th (grave 2) century BC. Both graves were on flat terrain in the immediate vicinity of stone tumuli. The remains of very poorly preserved inhumation burials, along with grave goods and costume and jewellery items, are shallow (less than 40 cm) relative to today's surface. The dead were laid on bedrock, in a natural hollow (škrapa), sometimes surrounded by stone slabs (grave 1) (Figs. 2–4) or covered with larger stone slabs (grave 2) (Figs. 5–7). Considering the remains of bones, it seems that each grave contains the remains of several individuals, which will be known after the anthropological analysis.

Grave 1 contained these finds: two small potsherds from the belly of a vessel, one lithic flake, a twisted bronze torc (Fig. 4), a single-loop bow fibula with two narrow biconical expansions on the bow, two spiral spectacle pendants with a tubular middle part and coils that slightly taper towards the middle, a bronze button with a hemispheric head, and a bronze wire ring. On the basis of these finds, this seems to be a female burial from the 11th century BC and not later than the beginning of the 10th century BC. Grave 2 is probably also a female burial, with the finds of a bronze spiral bracelet, fragments of a decorated shoulder piece, a saltaleone, a button with a hemispheric head, a bell-shape pendant (Fig. 8), 9 bronze wire rings, and 47 very fragmented potsherds, which are all parts of the bellies of at least 4 different vessels. On the basis of these finds, grave 2 can be probably dated to the 7th century BC and not later than the beginning of the 6th century BC.

Taking into account the other tumuli on Zmijna, on Golubinica, and in the area around Grad, it seems that this is a microarchaeological context where we can assume a continuity of burials from the transitional period from the Eneolithic to the Early Bronze Age until the end of the Iron Age. Also, the explored graves on flat terrain next to the tumuli represent the central burial phase in the Late Bronze Age and the Early Iron Age. It means that a relatively small area gives us an overview of burials over a period of two thousand years, with different funerary customs and forms of graves and their locations under tumuli or on flat terrain.